

Afət NOVRUZOV

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
AMK-nın professoru
Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Ramiz ƏZİZOV
Əməkdar müəllim, AMK-nın professoru
Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7
E-mail: ramizezizov64@mail.ru

**ƏKRƏM MƏMMƏDLİ VƏ ONUN “AZƏRBAYCAN MUĞAMLARI”
MƏCMUƏSİNƏ BİR NƏZƏR**

***Xülasə:** Məqalədə görkəmli musiqi xadimi, klassik tar ifaçılıq sənətinin öndərlərindən biri, prezident təqaüddçüsü Əkrəm Məmmədlinin yaradıcılıq fəaliyyətinə və not qeydiyyatına aldığı “Azərbaycan muğamları” kitabından bəhs edilir. Tədqiqatda Əkrəm Məmmədlinin yaradıcılıq yolu izlənməklə bərabər muğamların nota alınması tarixinə nəzər salınır. Tar ifaçılığı terminlərinin əyani izahı, muğamların şöbə və guşələri haqqında Azərbaycan dilində anamların şərh edilməsi “Azərbaycan muğamları” adlı dərs vəsaitinin məziyyətlərindəndir. Belə metodika instrumentalçıya həm ifaçılıq baxımından, həm də muğam bilik dairəsinin artırılmasına dəyərli impulslar verir.*

***Açar sözlər:** Əkrəm Məmmədli, tar, muğam, not yazısı*

Prezident təqaüddçüsü, görkəmli musiqi xadimi, tarzən Əkrəm Məmmədli fitri istedadla malik ifaçı və Azərbaycan musiqi mədəniyyətində öz yeri olan sənətkarlarımızdandır. Öz üzərində daima çalışması onun hərtərəfli bir sənətkara çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bizim ustad tarzən kimi tanıdığımız Əkrəm Məmmədli, mahir pedaqoq, musiqi təşkilatçısı, milli musiqimizin janr xüsusiyyətlərini və incəliklərini dərinlən duyan musiqi xadimi, həm də bədii yaradıcılığa, bəstəkarlığa ciddi əhəmiyyət verən, sayılıb seçilən yaşlı nəsil nümayəndələrimizdəndir.

Görkəmli musiqiçi Ə.Məmmədli keçən əsrin 50-ci illərin sonlarından başlayaraq peşəkar musiqi və bədii kollektivlərdə (Naxçıvan Dövlət mahnı və rəqs ansamblı, C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı nəzərdə tutulur.) solist-tarzən, ansambl ifaçısı kimi fəaliyyət göstərmişdir. 60-cı illərdə Bakı şəhərində musiqi təhsili aldığı müddətdə böyük bəstəkar, görkəmli dirijor Cahangir Cahangirov, onu rəhbərlik etdiyi Dövlət mahnı və rəqs ansamblına (hal-hazırda Fikrət Əmirov adına Azərbaycan Dövlət mahnı və rəqs ansamblı) solist-tarzən qismində qəbul edir. O, kollektiv tərkibində Azərbaycanın bütün regionlarında, keçmiş SSRİ adlanan məkanın respublikalarında, habelə xarici ölkələrdə qastrol səfərlərində olmuş, milli musiqi mədəniyyətimizin təbliğində fəal iştirak etmişdir.

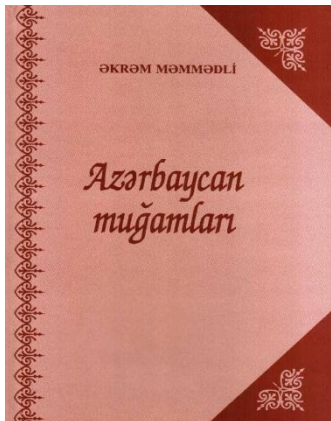
Qeyd edək ki, Ə.Məmmədli Dövlət mahnı və rəqs ansamblında ifaçılıq sənətini püxtələşdirməklə yanaşı, C. Cahangirovun yaradıcılıq üslubunu dərinlən mənimsəmiş və ondan bir çox milli musiqi janrlarına, xor və vokal sənətinin incəliklərinə münasibət, kollektivlə işləmək metodu, dirijorluq və s. kimi yaradıcılıq keyfiyyətlərini də əxz etmişdir. Ustad tarzən hələ Naxçıvan Dövlət filarmoniyasında solist-tarzən, dirijor və bədii rəhbər kimi fəaliyyət göstərərək artıq mahnı, vokal-instrumental janrlarda gözəl əsərlər bəstələyərək musiqi mədəniyyətimizi zənginləşdirirdi. Həmin əsərlərdən nümunələr Naxçıvan və Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişləri şirkətinin (ATRV QSC) proqramında vaxtaşırı səsləndirilir.

Əkrəm Məmmədlinin bəstəkarlıq fəaliyyətində tar üçün yazdığı “Etüdlər” və “Qamma və arpeciolar” adlı tədris vəsaiti zənnimizcə özünəməxsusluğu ilə seçilən önəmli əsərlərdəndir. Çünki adını çəkdiyimiz vəsaitlərin hər bir xanəsində tarın spesifikasiyası öz ifadəsini melodik düzümlərdə, rəngarəng ştrixlər, applikaturalarla dəqiqliklə tapmışdır. Qeyd edilən tədris vəsaitlərinin əhəmiyyətini dəyərləndirən görkəmli alim-musiqişünas, Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Ramiz Zöhrabov yazır: “Əkrəm Məmmədli gənc tarzənlərin yetişdirilməsi üçün müəllimliklə yanaşı tədris vəsaitlərinin yazılmasında da fəal iştirak edir. Bu baxımdan biz xüsusilə Əkrəm Məmmədlinin tar üçün “Etüdlər”, “Qamma və arpeciolar” kimi tədris vəsaitlərinin Təbriz şəhərində “Behnamçap evi” tərəfindən 1500 nüsxədə nəfis şəkildə nəşr olunmağını önəmli bir iş kimi qiymətləndiririk. Ə.Məmmədlinin özünün dediyi kimi bu kitabların yazılmasında əsas məqsəd tar musiqi alətində çalanların texniki imkanlarının cilalanmasına, kamilləşməsinə kömək etməkdir. Söz yox ki, bu kitablar orta və ali musiqi məktəblərində təhsil alan tələbələr üçün dəyərli və gərəkli vəsait kimi əhəmiyyət kəsb edir” [5, s.5].

Ə.Məmmədlinin yaradıcılıq fəaliyyətlərindən biri də şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisinin – muğamların tar ifaçılığı xüsusiyyətlərində not yazısına almasıdır. Muğamların nota alınması işi XX əsrdən başlanan prosesdir. Bu barədə müstəqillik dövrümüzdə nəşr olunan “Muğam ensiklopediyası”nda oxuyuruq: “1930-cu illərdən sonra yetişən bəstəkar və musiqişünaslar tərəfindən muğam dəstgahları, zərbi muğamlar, təsnif və rənglər nota salınıb çap olunmuşdur. ...Azərbaycanda ilk dəfə muğamın nota köçürülməsi işi ilə Müslüm Maqomayev məşğul olmuşdur. O, 1928-ci ildə Qurban Pirimovun ifasından “Rast” muğamını nota salmışdır. Həmin not yazısı çap olunmamışdır. Muğamların nota yazılması sahəsində Niyazinin xidmətləri qeyd edilməlidir. “Rast” və “Şur” dəstgahlarını vokal-instrumental şəkildə Cabbar Qaryağdıoğlunun ifasından nota yazılmış, lakin çap olunmamışdır...

1936-cı ildə nəşr olunmuş ilk not yazıları – Tofiq Quliyevin “Rast”, “Zabul”, Zakir Bağırovun “Dügah” muğam dəstgahları tarzən Mansur Mansurovun ifasından nota yazılmışdır... Qara Qarayev tərəfindən Qurban Pirimovun ifasından nota yazılmış “Şur” muğamı muğam melodialarını orijinalda olduğu kimi heç bir işlənmə elementlərinə yol verməyərək dəqiq əks etdirir. ...1960-cı illərdə bəstəkar Nəriman Məmmədovun tarzən Əhməd Bakıxanovun ifasından nota yazdığı instrumental muğamlar çap olunmuşdur: “Baya-tı-Şiraz” və “Şur” (1962), “Rast” və “Şahnaz” (1963), “Cahargah” və “Rahab” (1965). N.Məmmədovun 1970-ci illərdə vokal-instrumental şəkildə nota yazdığı “Cahargah”

(1970) muğamı xanəndə Yaqub Məmmədovun, “Rast” (1978) muğamı Hacıbaba Hüseynovun ifaçılıq tərzinə uyğundur. 2000-ci illərdə muğamların not yazıları kamança ifaçısı, sənətsünaslıq namizədi Arif Əsədullayev tərəfindən Elxan Mirzəfərovun ifasından nota salınıb çap edilmişdir: “Bayatı-Şiraz” və “Hümayun” (2003), “Rast və Çahargah” (2005), “Şüştər”, “Şur”, “Zabul Segah” (2006) [6, s. 144-145]

Qeyd edilən faktlara onu da əlavə edək ki, son vaxtlarda instrumental muğam ifaçılığı ilə bağlı əməkdar müəllim, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının professoru Rafiq Musazadənin magistr pilləsi üçün ərsəyə gətirdiyi “Muğamın tədrisi metodikası” adlı dərs vəsaiti (9) və “Qədim Muğamlar” adlı dərslik (10) işıq üzü görmüşdür. Eyni zamanda gənc istedadlı kamanzən Mehri Əsədullayevanın tərtib etdiyi “Azərbaycanın 7 klassik instrumental muğamı” adlı dərslik (11) də nəşr edilmişdir. Yuxarıdakı faktları vaxt baxımından müqayisə etsək görürük ki, müstəqillik dövründə, xüsusilə yaşadığımız XXI əsrdə muğamların nota salınması daha intensiv şəkildədir.

Əkrəm Məmmədlinin hazırkı, söhbət açacağımız “Azərbaycan muğamları” məcmuəsində 14 instrumental muğam təqdim edilir. Bura “Rast”, “Bayatı-Qacar”, “Mahur-hindi”, “Orta-mahur”, “Zabul-segah”, “Xaric-segah”, “Şur”, “Bayatı-Şiraz”, “Çahargah” “Hümayun”, “Şüştər”, “Şahnaz”, “Rahab”, “Bayatı-Kürd” muğamları daxildir. Adı çəkilən muğamları Əkrəm müəllim vaxtı ilə ustadı olmuş görkəmli pedaqoq-tarzn, muğam bilicisi, Azərbaycan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi Kamil Əhmədovun muğam məktəbi əsasında öz ifasında nota yazmışdır.

Məlumdur ki, bizim ana dilimiz kimi müqəddəs olan ulu muğamlar indiyə qədər böyük inkişaf yolu keçmişdir və bu sənətin tərəqqisində xanəndələr ilə bərabər instrumental ifaçıların da böyük rolu olmuşdur. Bu mənada muğam sənətində aparıcı alət olan Azərbaycan tarında muğam ustadlarımızdan gələn üslub müxtəlifliyi nəticəsində instrumental muğam ifaçılığı inkişaf edib yeni ifadə vasitələri ilə zənginləşmişdir. Belə ustadlardan biri də kitab müəllifinin vaxtı ilə müəllimi olmuş Kamil Əhmədovdur. Əkrəm müəllimin “Azərbaycan muğamları” adlı kitabının ilkin məziyyətlərindən biri muğamların bütünlüklə tar açarında yazılması və onun alətdə köklənməsinin notlar vasitəsilə göstərməsidir. Tarda işlədilən ifadə vasitələrinin təsnifatı və kitabda məntiqli ardıcılıq ilə düzülməsi də diqqətə layiqdir (5, s.7-8).

S. Rüstəmovun “Tar məktəbi”ndə rast gəldiyimiz metodik ənənələri davam etdirən müəllif ilk öncə muğam ifaçılığının tarda əsas və lazımi terminlərini sadə və anlaşıqlı dildə şərh edir. (Əkrəm Məmmədli həm də filologiya üzrə universitet təhsili alması bu məsələdə həlledici faktorlardan biridir). Mətnə o özünün tərtib etdiyi şəkil və işarələrdən istifadə edir. Bu işarələr *xum vermə*, *tremolo ilə sürüşdürmə*, *qırtma*, *barmaq sürüşdürülməsi*, *iki tərəfli barmaq sürüşdürülməsi*, *simin barmaq*la (sol əldə – A.N) *yuxarı qaldırılması*, *vibrasiyaya bənzər*, *lal barmaq*, *birinci kök simin yanındakı*

ağ simin işarəsi kimi terminlərin izahını açaraq öyrənələrə tar ifaçılığı üzrə ilkin metodiki istiqamət verir.

Xum vermə:

Tremolo ilə sürüşdürmə:

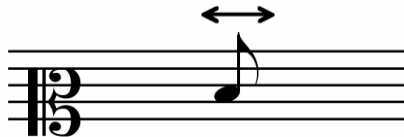
Qırtma:

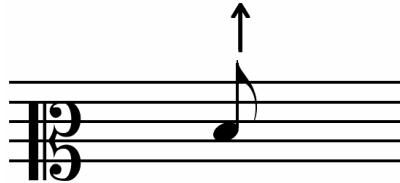
Barmaq sürüşdürülməsi:

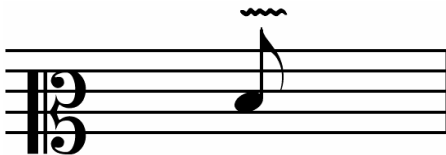
İki tərəfli barmaq sürüşdürülməsi:

Simin barmaqla (sol əldə - A.N) yuxarı qaldırılması:

Vibrasiya bənzər:

Lal barmaq:

Birinci kök simin yanındakı ağ simin işarəsi:

Əkrəm Məmmədli muğamların not yazısının əvvəlində qeyd edir ki, burada Kamil Əhmədovun muğam ifaçılıq məktəbinə uyğun olaraq muğamları öz ifasında notlaşdırılmışdır. Əlbəttə ki, müəllif not yazısında Kamil Əhmədovun muğam ifaçılıq

üslubunu yüksək səriştə ilə əks etdirməklə bərabər özünün tarzənlik məharəti və bəstəkarlığa məxsus yazı texnikası, yaradıcılıq fantaziyasından, ifaçılıq məziyyətlərindən ustalıqla istifadə etmişdir. Bu cəhətləri hər bir tarzən, ifaçı, musiqişünas, yaxud muğamşünas kitabı vərəqləyib nəzər yetirsə müşahidə edə bilər.

“Azərbaycan muğamları” adlı dərs vəsaitinin növbəti məziyyətlərindən biri də burada adı çəkilən muğamların şöbə və guşələri haqqında bilgi və şərhlərin verilməsidir (5, s. 328). Belə metodika həm ifaçılıq baxımından, həm də muğam barədə bilik dairəsinin artırılması nöqteyi-nəzərindən dərs prosesində çox vacibdir. Əqidəmizcə, musiqidə hər bir detalın sözlə açıqlanması professional ifaçılıq üçün ümdə şərtlərdən biridir. Həmçinin müəllif muğamların tarda köklənmə intervallarını [birinci kök sim, yanındakı ağ sim və ikinci kök sim (ton sim)] qeyd etdikdən sonra məqsədli şəkildə ifa zamanı simlərin notlar vasitəsilə yazılışı və səslənmə fərqlərini göstərir.

İndi isə qeyd etdiyimiz cəhəti not nümunəsində göstərək:

Nümunə 1.

Əkrəm Məmmədlinin “Azərbaycan muğamları” kitabını yüksək dəyərləndirən professor Ramiz Zöhrabov belə yazır: “... Kitabda verilmiş “əlavə işarələr haqqında izahlar” da maraqlı yenilikdir. Axı əvvəlki illərdə çap olunmuş not yazılarının heç birində belə izahlar qeyd olunmamışdı. Biz onu da deməliyik ki, metodiki cəhətdən əlavə işarələrin izahı şagird və tələbələr üçün lazımlı və məqsədəuyğundur.

Əvvəlki instrumental muğam məcmuələrində muğamlar sərbəst metrə malik bir tərzdə yazıya alındığı halda, Əkrəm Məmmədlinin not yazılarında metrik ölçülərin dəyişkənliyi göstərilir. Ölçülərin dəyişməsinin qeydə alınması metodiki cəhətdən zəruridir. Bundan savayı, kitabdakı instrumental muğamların not yazısı ilk dəfə olaraq orijinal tar açarında, yəni metso-soprano açarında şərhini tapmışdır. Bu onu göstərir ki, məcmuə bilavasitə tarçalanlar üçün nəzərdə tutulmuşdur” [5, s.6].

Əkrəm Məmmədli muğamların not yazısında tənəlişə məxsus applikatura və ştrixləri mütəmadi olaraq notların üstündə vermişdir ki, bu da işin önəmli cəhətlərindəndir. Məsələn üçün “Rast” muğamının “Bərdaşt” şöbəsinin başlanğıcında (d^1-g^1) səkkizlik notlarda üst mizrablar (II) və bu zaman applikaturanı qeyd etmək, zil mayədə (g^1) otuzikilik, onaltılıq notlarda ardıcıl olaraq ştrixlərin sona qədər qeydə alınması metodiki cəhətdən muğamın öyrənilməsi üçün tələbəyə xeyli köməklik edir:

Nümunə 2.

“Bərdaşt”ın növbəti cümləsində variantlığa yol verilir. (5, s.10, 5-10 xanələr). Bu zaman alətin ağ və sarı simindən not qruplaşmalarında, mizrab ştrixlərindən olan alt-üst, qarışıq, üst mizrablarda tara məxsus bədii ifadə vasitələrindən – sürüşdürmə barmağın bir tərəfli növündən lal barmaqlardan (I) zövqlə istifadə edilir. Xanələrin müxtəlif ölçülərlə növbələşdirilməsi muğam cümlələrinin daxili quruluşunda not qruplaşmalarının pozisiyalarda paylanması maraqlı cəhətlərdəndir:

Nümunə 3.

Not yazısının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də not uzunluqlarının, əvvəldə qeyd edildiyi kimi, daim dəqiq metro-ritmik ölçülərlə xanə növbələşmələrində praktiki qeydə alınması muğamın dinamikasını, özünəməxsus fərdi ifaçılıq xüsusiyyətlərini dəqiq aydınlaşdıran elementlərdəndir. Xatırladaq ki, kitabda cəmlənən 14 muğamın hər birinin ifaçılıq üslubunu Ə.Məmmədli tarda ifa texnikasını və bədii elementlərini dəqiqliklə not yazısında göstərməyə nail olmuşdur. Tar alətinin özünəməxsus muğam çalılarlarından dinamik formada yararlanan müəllif tara məxsus ştrixləri notun üzərində yeri gəldikcə göstərir və beləliklə də biz Kamil Əhmədovun çalma üslubunu əyani surətdə müşahidə edə bilirik. Muğam bilicisi Kamil müəllimin işlətdiyi ştrixlərdən “Santur mizrab”, “Çahar mizrab”, “Döymə mizrab”, “Əlif mizrab”, “Qoşa mizrab” növlərinin müxtəlif ardıcılığı Əkrəm Məmmədlinin not yazısında öz təcəssümünü tapır. Yeri gəlmişkən onu da vurğulayaq ki, görkəmli ustad tarzən Ə.Məmmədli sadəcə olaraq Kamil Əhmədovun muğam məktəbini nota köçürməyib, o, virtuoz ifaçı olaraq təmsil etdiyi məktəbin üslubunu əks etdirməklə yanaşı, yazı müəllifinin öz ifaçılığınadən irəli gələn dinamika, rəngarəng applikatura, not qruplaşmaları, tarda bədii ifadə vasitələrinin dolğunluğunu (melizmlər), frazalaşdırmaları və bir çox məziyyətləri zərğər dəqiqliyi ilə not yazısında təcəssüm etdirmişdir. Not yazısında ümumi terminlərlə yanaşı Əkrəm Məmmədli, əvvəldə qeyd edildiyi kimi, milli ifaçılıq ornamentləri kontekstində özünün tərtib etdiyi xüsusi bədii ifadə işarələrindən də istifadə edir. Buna misal olaraq, vibrasiyaya bənzər, qırtma və sairə işarələri qeyd edə bilirik.

Məqalənin yekununda nəticə olaraq qeyd etməliyik ki, Əkrəm Məmmədlinin nota saldığı Azərbaycan muğamları aşağıdakı yazı xüsusiyyətlərinə malikdir:

- Burada muğam ifaçılığının tar versiyasına aid məziyyətləri not yazısında daha dolğun təşəkkül tapıb.
- Tar alətində onun bədii ifa xüsusiyyətlərini əks etdirən əlavə işarələr, tarın muğamlarda köklənmə qaydasının yazılışı praktiki cəhətdən göstərilib.
- Muğama aid musiqi istilahlarının lüğəti mənası verilib.
- Pozisiya, applikatura və ştrixlər əsas yerlərdə notların üzərində verilib.
- Not yazılarında ölçü dəyişkənliyi göstərilib.

Beləliklə, Əkrəm Məmmədlinin “Azərbaycan muğamları” adlı kitabı muğamların nota yazılması baxımından öz fərdiliyi ilə seçilərək, bu sahədə atılmış uğurlu addım kimi dəyərlidir və muğamların nota salma ənənəsini həm praktiki, həm də metodiki cəhətdən daha da zənginləşdirmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əbdülqasimov V.Ə. Azərbaycan tarı. B.: İşıq 1989, 91 s.
2. Kərimov M.Ə. Azərbaycan xalqının musiqi irsi. B.: DKA ofse, 2007, 143 s.
3. Kərimov R.M. Naxçıvan Musiqi Mədəniyyəti Tarixindən. B.: 2012, 160 s.
4. Quliyev N.P. Naxçıvan Musiqi Mədəniyyəti Tarixindən. B.: Elm, 1999, 140 s.
5. Məmmədli Ə.M. Azərbaycan Muğamları, B.: Azərbaycan, 2010, 328 s.
6. Muğam Ensiklopediyası. (Baş redaktor Azərbaycan Respublikasının birinci vitse-prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva) B.: 2008, 216 s.

7. Novruzov A.M. Əkrəm Məmmədlinin nota yazdığı “Azərbaycan muğamları” kitabı haqqında // “Bütöv Azərbaycan” qəz. B.: 2-8 oktyabr 2014, 11-12 s.
8. Zöhrabov R.F. Muğam. B.: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 220 s.
9. Musazadə R.M. Muğamın tədrisi metodikası. B.: MBM, 2012, 192 s.
10. Musazadə R.M. Qədim muğamlar. B.: MBM, 2013, 124 s.

Афет НОВРУЗОВ

Доктор философии по искусствоведению
Профессор АМК

Рамиз АЗИЗОВ

Профессор АМК

ЭКРЕМ МАМЕДЛИ И ЕГО СБОРНИК «АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ МУГАМЫ»

Резюме: Статья повествует о творческом пути известного музыканта, исполнителя на таре, президентского стипендиата Экрема Мамедли и о его книге «Азербайджанские мугамы», в которой автор представил нотированный вариант национальных мугамов. Одновременно прослеживается и история нотации мугамов. Подчеркивается, что Э. Мамедли в отличие от своих предшественников, в данном издании представил подробные разъяснения исполнительских приемов и соответствующих терминов игры на таре, а также названий мугамных шобе и гуше, что способствует расширению знаний студентов-таристов в процессе обучения мугамам.

Ключевые слова: Экрем Мамедли, тар, мугам, нотация

Afet NOVRUZOV

PhD in art history
Professor ANC

Ramiz AZIZOV

Professor ANC

AKREM MAMMADLI AND HIS COLLECTION "AZERBAIJANI MUGHAMS"

Summary: The article tells about the creative path of a famous musician, a classical performer on a tar, and a presidential scholar Akrem Mammadli and his book “Azerbaijani mughams” where the author recorded all mughams. In the research we can trace A. Mammadli's creative path, as well as the history of the notation of national mughams. A detailed explanation of the performing terms of the playing on the tar, clarifying the names of mugham's shoba and gushe in their native language is a remarkable quality of this book. Such teaching methods and corresponding textbooks give creative impulses to the instrumentalist both for performing and for expanding knowledge in the field of mugham.

Keywords: Akrem Mammadli, tar, mugham, notation

Rəyçilər: sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Malik Quliyev
dosent Malik Mansurov